

- 32 še enkrat zbogom
 ti slavec, brez samega poljuba
 ti slavec, ptica z juga
 ti jasnovidec
 ti sonce življenja
 še enkrat pozdrav
 z roko utrujeno od nečesa

Vladimir Nazor

Radoslav
Dabo

1. Evropska književnost se je proti koncu 19. st. razvijala v znamenju različnih izmov. Iz te množice različnosti je mogoče izločiti dve glavni smeri. Prvo smer običajno imenujemo dekadenco, artizem, fin de siècle idr., njene značilnosti pa so tele: avtor se zapira v svoj intimni svet, beži od obstoječe stvarnosti, preganja ga občutek negotovosti, zgrešenosti, bolečnosti, zapira se v umetnost, ki je sama sebi namen; od tod izhaja težnja, da bi ta umetnost našla nov in kar se da lep način izražanja. Po svojem doživljanju sveta je druga smer nasprotna prvi: duhovne vrednote prevzemajo vlogo rušitelja obstoječega reda in morale v imenu novega družbenega sistema, ki naj človeku omogoči srečnejše življenje. Prva in druga smer se kot sestavna dela duhovnega gibanja ob koncu 19. in v začetku 20. st. najprej pojavita kot nasprotje parnasovstvu in naturalizmu. Primarna sta postala sedaj simbol in impresija, kar že po naravi svoje usmerjenosti vodi v notranjost človekovega bistva in njegovega položaja v družbi.

Hrvatska književnost tega časa, ki jo imenujemo moderna, ima iste značilnosti, na kakršne naletimo v drugih evropskih in jugoslovanskih književnostih. To je doba, ko postajajo južnoslovanske književnosti s svojimi reprezentativnimi imeni integralni del evropske književnosti in se s to književnostjo vzporedno razvijajo (dramatika in proza Ivana Cankarja, lirika Otona Župančiča, proza Borisava Stankovića, dramatika Iva Vojnovića, lirika Vladimira Nazorja).

Začetki hrvatske moderne se kažejo že v delih nekaterih realistov, močnejše pa se je ta smer razvila po letu 1895, ko je zaradi mladinske demonstracije in sežiga madžarske zastave — vse to v navzočnosti cesarja Franca Jožefa, ki je tedaj obiskal Zagreb — ben Khuen Hedervary pognal z zagrebške univerze večje število študentov, ki so študij nadaljevali zvečine na Dunaju in v Pragi. Že po dveh letih so ti mladi ljudje postali nosilci novega duha v hrvatski kulturi in politiki, upirali so se kulturnemu, družbenemu, nato pa tudi političnemu stanju, kakršno je bilo v tem času na Hrvatskem, na ozemlju, ki je bilo razdeljeno med Avstrijo (jadranski del) in Madžarsko (celinski del).

Dunajska skupina univerzitetne mladine, ki jo je vodil Milivoj Dežman Ivanov, je zagovarjala smer, s katero se je seznanila na Dunaju, kjer je ob-

stajalo močno gibanje moderne in secesije s Hermannom Bahrom kot osrednjo osebnostjo. In kakor izhaja to gibanje iz prve smeri evropske moderne, znane pod nazivi dekadenca, artizem, larpurlartizem, simbolizem ipd., tako tudi hrvatski privrženci dunajskega kroga zagovarjajo in uresničujejo to, kar je značilno v delih zahodnih modernistov, kar pa je bilo v tedanji hrvatski književnosti še precej neznano.

Na praško skupino je imel odločilen vpliv Tomaž Masaryk, zato je ta skupina v idejnem pogledu nasprotje dunajski. Masaryk in njegovi hrvatski učenci (posebno Milan Šarić, pozneje tudi Milan Marjanović) bolj zagovarjajo drugo smer moderne, ki jo v svojih delih uveljavljajo Maksim Gorki, Jack London idr., se pravi, da je »literatura pomembna le toliko, kolikor je povezava z resničnim življenjem, z življenjem ljudstva, z njegovimi potrebami, z njegovimi ideali« (M. Šarić).

Med dunajsko in praško skupino je prišlo do antagonističnih razprav, toda čeprav so se še tako razhajali, so vendarle nastopili enotno: vodili so skupen boj proti t.i. »starim«, tj. zagovornikom realistične, naturalistične in idealistične ničeve okostenelosti. »Stari« so očitali »mladim« brezidejnost, kozmopolitizem, amoralnost idr. Dobršen del starejših piscev pa se je pridružil mladim, se z njimi solidariziral in pripomogel k zmagi teženj mladega rodu (Silvije Strahimir Kranjčević, Ksaver Šandor Gjalski idr.). Mladi so prevzeli revije, odprli razne kulturne institucije in leto 1903 je že v znaku zmage »mladih«, kar je trajalo do začetka prve svetovne vojne, ko je začela prevladovati levo usmerjena književnost z Miroslavom Krležo kot vodilno gibalno silo.

2. Vladimir Nazor je predstavnik hrvatske moderne, vendar v razpravah med »starimi« in »mladimi« ni sodeloval. V nasprotju z avtorji, ki so gojili prvi tip evropske moderne književnosti, je Nazor bližji drugemu tipu, tistemu, ki sta ga uveljavljala Maksim Gorki in Jack London, ali tipu, ki ga je v mnogočem zagovarjal krog Tomaža Masaryka. Nazorjevi pesniški sodobniki Dragutin Domjanić, Mihovil Nikolić, Milan Begović, pretežno tudi Antun Gustav Matoš in Vladimir Vidrić, so se zapirali vase in se ukvarjali s svojimi osebnimi problemi, v pesniškem izražanju pa so izhajali iz hotenja, da bi svojo predmetnost umetniško izrazili.

Nazorjeva poezija, ki se je razvijala v istem času kot poezija njegovih sodobnikov, ki so bili bliže prvemu tipu evropske moderne, ima posebno mesto v sklopu hrvatske poezije. S svojim življenjskim razpoloženjem predstavlja nasprotje prvemu tipu moderne: namesto kulta boleznosti, bega, larpurlartizma ipd. zagovarja kult življenjske radosti in odpora proti vsemu, kar temu kultu nasprotuje, zagovarja boj Dobrega proti Zlu. Od tod živi pri Nazorju že od samega začetka do poslednjih trenutkov pesnikovega življenja leta 1949 vera v človeka in ljubezen do vsega, kar obdaja človeka in kar mu omogoča življenje, občutek intelektualne odgovornosti do posameznika in narodnega kolektiva, občutek samokritičnosti do lastnih postopkov, hotenje, da je potrebno obstoječe probleme razrešiti na principih časti in poštenosti, kar bo človeštvo približalo idealom, po katerih je vedno stremelo.

Obstaja nekaj vzrokov za tako Nazorjevo doživljanje sveta. Pri tem so važni predvsem trije razlogi: 1) Podnebje, kjer je Nazor zrasel, njegov sončni rojstni otok Brač in njegovo osamljeno otroštvo, ko so mu delale družbo mitološke osebnosti iz knjig njegovega očeta. 2) Živa prisotnost

tujega elementa, ki je posegal v obstoj južnoslovanskih narodov in si jih hotel brezobzirno podrediti, s čimer se je Nazor do dobrega seznanil med študijem v Gradcu in pozneje med službovanjem v dalmatinskih in istrskih mestih (Split, Zadar, Pazin, Koper, Kastav). Živa prisotnost tujega elementa je Nazorja silila na oder, odpor pa je povezoval z zastavljenim idealom, ki je moral biti prežet z optimističnim doživljanjem obstoječe stvarnosti. 3) Nazor je bil prosvetni delavec z zdravimi didaktičnimi nazori; bil je didaktik — profesor z višjimi kvalitetai, ki se zaveda odgovornosti, katere mu nalaga poklic. Nazor je bil pretežno direktor šole ali upravitelj vzgojnih ustanov. Opravljanje takih dolžnosti pa terja optimizem in vzgojni značaj dela, ki ga ustvarja. (Med dvema vojnama je sam ali ob sodelovanju z drugimi avtorji sestavljal šolske čitanke.) Predvsem je Nazor pisal za ljudi, ki ga bodo brali, pisal je z namenom, da bi ljudem napravil življenje smiselno in da bi v njih utrdil tiste pozitivne ideale, ki si jih je postavil sam in za katere se bori, ko piše. V tem je Nazor v naših razmerah blizu svojemu predhodniku in vzorniku S. S. Kranjčeviću ali svojemu sodobniku O. Župančiču (Veš, poet, svoj dolg?), do katerega je gojil globoko prijateljstvo, saj je povezoval celo Župančičevo smrt s svojo. (Po pogrebu O. Župančiča je napisal pesem Senci Otona Župančiča; tedaj je tudi napovedal svojo smrt: »... čez osem dni bom šel tudi jaz,« kar se je tudi zgodilo.)

Nazorjevo delo je tesno povezano z njegovim fizičnim in duhovnim življenjem. Skozi fizično žilavo bitje odseva svojo duhovnost. Če izvzamemo čas okrog 1935, je bil Nazorjev duh čvrst in stanovit, ni se spuščal v nič takega, kar bi omajalo njegovo duhovno usmerjenost. Od tod njegova rezerviranost do ljudi vse do usodnega odhoda v partizane 1942. Intenzivno je živel za svoje delo, podrejal delu vse, tudi potrebo po lastnem potomstvu in ljubezen do ženske, s katero bi zasnoval legitimne zakonske odnose. V zrelem življenju je ostal to, kar je bil v otroštvu: človek samote in preišljevanja, kasneje tudi dela za druge ljudi, na katere je njegovo delo spodbudno vplivalo. Tako je ustvaril obsežen opus 20 tehtnih knjig in v njem obdelal dva odnosa, ki sta hkrati dvoje ogrodij vsebinskega sveta njegove umetnosti:

1) odnos do mitologije (klasične, biblijske, slovanske), preteklosti (južnoslovanske, posebej hrvatske) in sodobnosti;

2) odnos do sebe.

Oba odnosa (ogrodji) sta med seboj tesno povezana in v enaki meri zarezana v vsa obdobja Nazorjevega življenja in ustvarjanja. Čeprav v literaturi obstajajo o njem različne delitve, ostajamo tu pri delitvi na tri pesnikova življenjska in ustvarjalna obdobja, ki so med seboj nerazdružljivo povezana.

Prvo obdobje življenja in ustvarjanja sega do leta 1928, v katerem je Nazor ob koncu 1927 objavil pesniško zbirko Pjesme o četiri arhadela (Pesmi o štirih arhangelih) in ko mu je v začetku 1928 umrla mati, s katero so ga vezale najprisrčnejše vezi. Spremljala ga je skoraj na vseh njegovih življenjskih postajah in umrla pri sinu že v visoki starosti v Crikvenici. To obdobje lahko imenujemo *neoklasicistično-simbolistično*, zasnovano je na realističnih osnovah in predstavlja najkvalitetnejši del Nazorjevega dela. Pri tem je Nazor bolj funkcionalno kot v drugih dveh obdobjih ostvaril dva glavna odnosa (ogrodji) svojih ustvarjalnih prizadevanj.

a) Odnos do klasične mitologije, ko piše pesmi epskega značaja in se izraža najpogosteje z dolgim, ritmičnim stihom heksametrodom, kot ga sam imenuje. Doživetje je panteistično, način pesnjenja ditirambski — antologijske pesmi Maslina (Oljka), Cvrčak (Škržat), Morusa. V enaki meri se to kaže tudi v biblijskih legendah, v katerih ustvarjalno opeva dogodke in osebnosti iz stare in v manjši meri iz nove zaveze — antologijske pesmi Ruta Moapka (R. Moabitka), Ahinoama, Ahasver. Svoj odnos do slovanske preteklosti je izpovedal v zbirki Slavenske (slovanske) legende (1900), v epu Živana (1902), epu Utva zlatokrila (1916), povesti Arkun (1920). O svojem odnosu do južnoslovanske, posebej hrvatske preteklosti se je izpovedal v vrsti knjig: Pjesma o narodu hrvatskomu (Pesem o hrvatskem narodu) 1902, Knjiga o kraljevima hrvatskijem (Knjiga o hrvatskih kraljih) 1904. Krvava košulja, (Krvava srajca) 1905, roman Krvavi dani, (Krvavi dnevi) 1908, povest Veli Jože, 1908, Istarske priče (Istrske zgodbe) 1913, živalski ep Medvjed Brundo, 1915. Odnos do svoje sodobnosti je izrazil v knjigah Lirika, 1910, Nove pjesme (Nove pesmi), 1913, Pabirci (Paberki) 1917, posebno pa v pesmih, napisanih med 1915 in 1927, in zbranih v zbirki Pjesme u šikari, iz močvare i nad usjevima (Pesmi v goščavi iz močvare in nad posevki) 1931, Istarski gradovi (Istrska mesta) 1904—1930. Odnos do svoje sodobnosti in njenih zahtev izraža najuspešneje v antologijskih pesmih Šikara (Goščava), Mi, Dante, Zraka (Zarek), Panta rhei itd., ki so nastajale v času prve svetovne vojne in v letih neposredno po njej. Zbirko Nove pjesme (Nove pesmi) 1913, so mu navdihnili dogodki pred balkanskimi vojnami proti Turkom, same balkanske vojne in ideološko narodno vrenje pred prvo svetovno vojno, ko je mladina bolj kot kdaj prej zahtevala dokončno prekinitev z oblikami suženjstva tujcu kot dediščine tragične preteklosti. Nazor je kot predstavnik mlajšega rodu s svojo poezijo najbolj izstopal, in to prav v času od 1912 do 1918. Nazor je bil srednja osebnost hrvatske književnosti, osebnost, ki je močno delovala na nacionalno zavest in spodbujala duhove, da so razmišljali o sebi, narodu in prihodnosti.

b) Odnose do sebe je Nazor izrazil v pesniških zbirkah Intima, 1915, Pesmi ljuvene (Ljubezenske pesmi), 1915, Niza od koralja (Niz koral), 1922 Deseterci, 1923—1925, Pjesme o četiri arhandela, 1927, nato v knjigah proze Priče iz djetinstva (Zgodbe iz otroštva), 1924, Priče s ostrva, iz grada i sa planine (Zgodbe z otoka, iz mesta in s planine), 1927. Pesem Turris Eburnea, 1912, predstavlja vpogled v intimnega Nazorja, takega, kakršen je v svoji notranjosti, v svojem notranjem svetu, iz katerega bi se rad razdal med ljudi. Čeprav je na svoje sodobnike deloval z močno idejnostjo, je bil Nazor v bistvu apolitična osebnost. Njegovi osebni ideali so se s časom pokazali neostvarljivi, čuti neskladje in prepad med osebnimi mladeniškim željami in udarci, ki mu jih je zadajala prozaična realnost, in pesnik se zateka v svoj zaprti svet. (Pesem Zoë iz 1917 izpričuje obžalovanje za zgrešeno srečo in neuresničeno ljubeznijo, v nasprotju z isto pesmijo iz 1895, ki je polna optimističnega poveličevanja sreče, ki se zdi pesniku vendar dosegljiva.) Nazor pri tem ni resigniran, melanholičen, svojega osebnega položaja ne doživlja tragično, pač pa pretežno v sebi ohranja optimizem. Iz te zazrtosti vase izhaja vzlet nad življenjsko resničnost, vzlet v svet domišljije in svetlih prividov. Zato je ta poezija eterična, v svoji sklepnici fazi v zbirki Pjesme o četiri arhandela pa preide eteričnost v čisti spiritualizem kot v višjo duhovnost. Po zbirki Pjesma o četiri

arhandela sledi Nazorjev upad, padec v kvantiteti, obdobje življenja brez močnejše opore, čas slabe prilagodljivosti v stvarnost, ki je ne mara in ki mu ni naklonjena.

Drugo obdobje zajema čas med letoma 1928 in 1941. To obdobje je *neoklasicistično-realistično* z manjšo primesjo simbolizma. Kvantitativno piše Nazor znotraj že utrjenih dveh odnosov:

a) Odnos do preteklosti in sodobnosti — Pjesme o bratu Gavanu i seki Siromaštini (Pesmi o bratu Bogatinu in sestri Siromaščini), 1931, roman Pastir Loda, 1938—1939, Dedek Kajbumščak, 1939, Zagrebačke novele (Zagrebske novele), 1942.

b) Odnos do sebe: roman Šarko, 1930, Topuske elegije, 1933, Putna kronika (Potna kronika), 1935, Noč na tornju (Noč na stolpu), 1937, Knjiga pjesama (Knjiga pesmi), 1942.

Del tega obdobja okrog leta 1940 lahko razumemo kot uvod v tretje, poslednje življenjsko in ustvarjalno obdobje, ki zajema čas od 1942 do smrti 1949. To poslednje obdobje je *realistično-simbolično* z neznatnimi primesmi neoklasicizma. S svojim antologijskim gradivom, nastalim do srede 1943, predstavlja to obdobje nedvomen spomenik, ki bo z močjo umetniškega izraza ohranil trajno vrednost (zbirka Pjesme partizanke in dnevnik S partizanima). Nazor je v zadnjem obdobju razvil sintezo prejšnjih dveh odnosov, tako da govorimo o enem samem odnosu: odnosu do sebe in svoje sodobnosti. Tako se pesnik Vladimir Nazor razkriva kot čvrsto enotna in trajna umetniška osebnost, ki je v svojem trajanju skozi razvojna razdobja iskala smisel Besede, to iskanje pa je ob izteku življenja prešlo životvorno v Delo:

*Živote moj teški, varljivi i prazni,
Ti si samo vrt il kula fraza bio;
Pa, jer Riječ pretvorit u Čin nisi htio
Udes prst svoj diže da te nijime kazni:*

*I sad kad mi tijelo klonu, ti me gurnu
U Djelo što snagu i mišicâ traži,
Gorim i svetlucam u draži,
A padam u rijeku nijemu, mrzlu, crnu.*

(Napisano v partizanih, po umiku iz Črne gore 30. 5. 1943, na 67. rojstni dan; pesem Kasna godišnjica — Pozna obletnica)

USTVARJALNO OBDOBJE DO LETA 1928

1. Rodil se je 30. 5. 1876 v majhni luki Postire na severni strani otoka Brača. Rod Nazorjev, ki se je na Brač priselil iz nekdanje Poljiške republike, je hitro bogatel s kupovanjem zemljišč in gojenjem vinske trte. Toda v času Nazorjevega otroštva je družina zaradi bolezni, ki je uničila vinograde, obubožala, tako da so starši pazili na vsak dinar, da bi ga kar se da koristno obrnili. Tako se je Nazor že v otroštvu naučil biti varčen, kar ga je spremljalo vse življenje. Nazorjev oče, izobražen uslužbenec v obalnih mestih na Braču, občutljiv za zdravje in zaprt v svoj intimni svet, je imel knjižnico

z deli klasičnih in novejših evropskih piscev, ki jih je bral v originalu ali v italijanskem jeziku. Izobražena mati je bila odprta, navduševala se je za romantične pisatelje, zgodbe in pesmi, kar je prenašala na svoje otroke, posebno na sina Vladimira. Tako je Nazor od očeta podedoval nagnjenje do samote, premišljevanja in različne občutke odgovornosti (moralne, politične), od matere pa je podedoval zanos, posebno pa optimistično doživljanje sveta.

Iz Postira se je družina preselila v Pučišće, od tod pa v Luko Bobovišće, kjer je Nazor končal osnovno šolo. Brez tovarišev, vendar z bujno otroško domišljijo se je vdajal sanjarjenjem, ki jih je še spodbujalo branje knjig iz očetove knjižnice. V hiši so govorili pretežno italijansko (beneško-furlanskega tipa), prav tako tudi braško čakavščino, tako da Nazor v svojem zgodnjem otroštvu ni prišel v stik s hrvatskim knjižnim jezikom. Ta pomanjkljivost je v Nazorjevi duševnosti ustvarila kompleks negotovosti in od tod sila tenkočutno odgovornost do jezika, pri čemer si je prizadeval, da bi čim globlje prodril v njegove skrivnosti. In prav temu kompleksu gre zahvala, da je postal Nazor eden nazvečjih hrvatskih stilistov.

Leta 1886 je Nazor začel obiskovati klasično gimnazijo v Splitu, 1889 pa je prestopil na realno gimnazijo, kjer je bil njegov sošolec Milan Begović, rojen štokavec, ki je kot pisec izoblikoval svoj izraz pred Nazorjem. Begović je Nazorja spodbujal, naj piše, in Nazor je pisal pesmi, ki so še neizdelane, sentimentalne in nepristne, kot je o tem pozneje sam sodil. V višjih razredih gimnazije je največ bral Homerja v italijanski prepesnitvi. Seznanjal se je s poezijo italijanskega pesnika Carduccija, utemeljitelja neoklasicistične smeri o italijanski poeziji. Carducci je močno vplival na Nazorja idejno in oblikovno: Carducci ima rad slovanski svet, ki trpi pod Avstrijo, Carducci uporablja klasične verze, upošteva njihovo silabičnost, kar tudi Nazor uporablja v svojem pesniškem snovanju, pri čemer skrbi, da imajo pesmi poleg zdrave idejnosti in lepote besednega izraza tudi čvrsto metrično zgradbo.

Leta 1894 je Nazor dokončal gimnazijo v Splitu in se v Gradcu vpisal za študij naravoslovnih znanosti. Tu je začel pisati v klasičnih heksametrih, ki jim zaradi manjše nepravilnosti Nazor pravi haksametroidi. Diplomiral je šele 1902, čeprav je bil absolvent od 1898, ko se je kot suplent zaposlil na gimnaziji v Splitu. Iz Splita se je 1900 preselil v Zadar, kjer je bil suplent do 1903. V Zadru je objavil svoje prve štiri knjige, ki v javnosti še niso naletele na kak večji odmev (*Slavenske legende*, 1900; *Živana*, 1902; *Knjiga o kraljevima hrvatskijem*, 1904). Leta 1903 je dobil mesto profesorja v Pazinu in vzel k sebi starše s sestrami in bratom. Iz Pazina je 1906 odšel v Koper, kjer je bil profesor na večjezični učiteljski šoli. Medtem ko je živel v Kopru, je pogosto obiskoval manjše kraje v notranjosti Istre in na teh obiskih je dobival spodbudo za svoje povesti z istrsko tematiko, med katerimi zavzemata osrednje mesto povest Veli Jože (napisana v Kopru 1907) in Boškarina (objavljena prvič 1910). Iz Kopra se je preselil v Kastav, kjer je kmalu postal direktor tamkajšnje učiteljske šole. Kastvu je živel s starši (tu mu je umrl oče) do 1918: torej deset let in v tem času je napisal svoje najbolj dognane pesmi, s katerimi je postal najvplivnejša osebnost kulturnega in idejnega življenja na Hrvatskem. Življenje v Kastvu, neposredno poleg na novo začrtane italijanske meje, je postalo za Nazorja nevarno, zato se je preselil v Zagreb, kjer je postal profesor na učiteljski šoli (do 1920). Življenje v Zagrebu je težko prenašal,

bil je priča preganjanjem in ubojem, ki so se dogajali v novonastali kraljevini SHS. Cuti, da se ideali, ki jim je služil, niso uresničili. Da bi si olajšal življenje, da bi našel notranji mir, je prevzel mesto upravitelja Dečjega doma v Crikvenici. Toda tudi tu ni našel zelenega miru. Nanj se je usula vrsta bolezni, ki jih je stoično prenašal. Kraljevska oblast ga je predčasno upokojila, toda na posredovanje javnosti so upokojitev razveljavili in Nazorja 1927 postavili za direktorja gimnazije na Sušaku. Proti koncu tega leta je v samozaložbi objavil zbirko pesmi Pjesme o četiri arhandela. Zatem se je znova vrnil v Crikvenico na prejšnje delovno mesto. V Crikvenici mu je v začetku 1928 umrla mati. S tem se je končal prvi del Nazorjevega življenja, ki je neločljivo povezan z njegovim ustvarjanjem, tako da predstavlja ustvarjalno obdobje od 1893 do 1927-28 kontinuiran, nepretrgan tok s svojima dvema značilnima odnosoma: do preteklosti in sodobnosti in do svoje intimnosti. Temu sledi obdobje, ki se vidno razlikuje od tega, kar je pesnik doslej ustvaril.

2. Hlapčevanje lastnega naroda kot tudi drugih južnoslovanskih narodov tujcu je prvo spoznanje, ki se je globoko zasadilo v Nazorjevo mladeniško dušo po srečno preživetem otroštvu na otoku in v prvih gimnazijskih letih v Splitu. Nazorjev mladeniški duh je zelo nemiren in spremenljiv. Čeprav je obrnjen vase in k idiličnim mitološkimi in biblijskim legendam, se ukvarja s pojavom hlapčevanja lastnega naroda, njegovim bojem in herojsko veličino. Nazorja prizadevajo žalitve proitalijanskih in proavstrijskih privržencev, ki negirajo bit narodov, katerim Nazor pripada (Rekoše: »Vi ste uvijek bili roblje, a povijest vaša nalik je na groblje...«), Nazor pa dokazuje nasprotno: v poeziji in prozi obdeluje poglavja iz zgodovinskih virov, ki se ukvarjajo s slovansko in hrvatsko preteklostjo. Motive za legende, epe in povesti iz slovanske preteklosti jemlje navadno iz del zgodovinarja Natka Nodila. Ko je živel v Istri, se je Nazor seznanil z žalostnim življenjem istrskega malega človeka in na to temo je napisal že znana dela in ciklus pesmi, pisanih v čakavskem narečju. Istrske zgodbe s svojimi osebami so simboli prikrite narodne moči, toda neosveščene v taki meri, da ima od take moči korist edinole lokavi tujec, Benečan. Poseben motiv je obdelal v živalskem epu, alegoriji Medved Brundo (1915), samo da so pri tem nasprotja med pripadniki istega rodu tako močna, da se med sabo koljejo do iztrebljenja. Aluzija je očitna: Nazor aludira (namiguje) na večno neslogo, tako v preteklosti kot v sedanosti, iz katere bo tretji, tj. tujec, potegnil korist.

Nazorjeva duhovna prožnost je bila hkrati tudi ekspeditivna, tako da je relativno hitro pisal. Ta naglica je bila vzrok Nazorjevemu nezadovoljstvu z izrazom objavljenih del, tako da je dela, ki so bila že objavljena, za nove izdaje popravljal, včasih pa jih je tudi povsem spremenil.

V nasprotju z drugimi pisci moderne, ki so pretežno pisali statično in se zadrževali na temnem doživljanju sveta, je Nazor ves duhovno dinamičen, posebno do leta 1913. To je čas ognjevite vneme, plapolanja in nepriznavanja porazov, afirmacije življenja in odpora, vzdržljive žilavosti in strastnega življenja. To je čas kulta narodne moči, ki jo je v poeziji najpopolneje izpovedal Nazor, v dramatici Ivo Vojnović, v kiparstvu pa Ivan Meštrović. Potem ko je ta kult proslavil s pesmijo in s svojim spevom razgibal duhove, je Nazor po letu 1913 prišel do novih spoznanj: obstaja tudi drug

svet, ki ga povzroča in prinaša v nas čas. In Nazor se je umaknil v svet intimnosti in tihega občutka osamljenosti v svetu. V mesecih pred prvo svetovno vojno in v prvih vojnih letih je njegova poezija intimna, stihii niso rapsodično-ditirambski, kakor so bili prej. Zdaj so to diskretni osmerci, deseterci, enajsterci in dvanajsterci. Pesnik se ukvarja s svojo ljubeznijo, ki jo doživlja kot svojevrstno breme, ki je zašlo v njegovo bitje in ga vznemirilo, tako da ne občuti več prejšnjih trdnih tal pod nogami. Nekdanja življenjska opojnost se je sedaj poduhovila spremenila »v astralno bitje« (zbirki *Intima*, 1915, *Pjesni ljuvene*, 1915).

Leta 1915 se je Nazor prenehal ukvarjati s samim seboj. Hotel se je vrniti na pot, ki si jo je začrtal v zbirkah *Lirika* (1910) in *Nove pjesme* (1913). Toda prva svetovna vojna je bila vojna zle sreče. Nazor se je srečeval z žrtvami vojne (*Invalid*), z bedo, ki jo je vojna povzročila, in njegova objektivistična poezija je drugače zanosna kot poezija do leta 1913. Pesem *Goščava* iz 1917 je sicer programska in v znamenju vere v brezimno goščavo, tj. v ljudstvo, ki so mu vse posekali do golega, vendar ni več tako optimistična, čeprav je prežeta z vero v do sedaj brezimno ljudsko množico. Toda kljub vsemu se je Nazorju okrog leta 1918 za kratek čas zazdelo, ko je bival v kastavski in zagrebški samoti, da se delno uresničujejo ideali, za katerimi je hrepenel v svoji mladeniški liriki, in da je na pohodu oblika svobode, ki bo narodom zagotovila obstanek in srečnejše življenje. Nazor je v tem času ustvarjal zanosne pesmi v dolgih stihii: *Radost* (iz protesta zoper nastali položaj, ki ga je nekoliko kasneje jasneje spregledal, je ni objavil, to je storil v precej spopolnjeni obliki med NOB), *Moj jaz*, *Svet idr.* Toda kmalu se je razočaral, ko je ugotovil, da smo zašli v neko vrsto pekla, kar je tudi izrazil v antologijskem triptihu *Dante 1920. leta*. V nadaljnjem razvoju je prišel do močnejšega spoznanja o nestabilnosti položaja ljudi v prostoru in o neuresničljivosti zastavljenih idealov in da je smisel življenja v heraklitovskem pojmovanju o nepretrganem spreminjanju in da je prav spreminjanje najznačilnejša oblika stalnosti življenja (pesem *Panta rhei* iz 1921; ep *Ahasver*, objavljen šele 1945).

Nazorjevo idealistično, mladeniško sanjarjenje se je končalo kot neostvarljivo, spremenilo se je v dokaj nasprotnejši stadij, kot si ga je prej zamišljal. V novi stvarnosti, po razsulu Avstro-Ogrske, je nastopila drugačna oblika suženjstva, neredko hujša od prejšnjega. Nazorju je preostalo zapiranje v svet intimnosti in minulega otroštva (*Priče iz djetinstva*, 1924; *Priče s ostrva*, iz grada i sa planine, 1927). Nadaljuje smer *Intime* in *Ljubezenskih pesmi* v zbirkah *Niz koral* (1922), *Deseterci* (1923—25), *Pesmi o štirih arhangelih* (1927). *Niz koral* je pisana pretežno v lahkotnih osmercih. Tematika ne predstavlja novosti v poeziji, močnejših življenjskih problemov v njej ni in pesnik se bolj ukvarja z ritmično-muzikalnimi elementi in poduhovljanjem simbolov. V dobršni meri se nanaša to tudi na zbirko *Deseterci*, s katero vnaša v svojo poezijo nekaj grotesknih elementov, ki jih je podedoval od ljudske epske pesmi, od katere je prevzel tudi stih *deseterec* (o čemer govori tudi sam naslov zbirke).

V intimistični poeziji je vsekakor najkvalitetnejša zbirka *Pesmi o štirih arhangelih*. Prejšnjo eterizacijo je Nazor tu zamenjal s spiritualizacijo. Prejšnja simbolika se tu neposredno staplja z diskretnimi impresijami (*Bele noči*, *Avtobiografija*, *Zvezda mora*). Nazorju pri tem pride prav poznavanje

italijanskega pesnika Gabriela D'Annunzia kot tudi pesmi nekaterih novejših domačih pesnikov (Tina Ujevića, Milana Rakića), toda to nikakor ne zmanjšuje sodbe o vrednosti poslednje zbirke pesnikovega prvega ustvarjalnega obdobja.

USTVARJALNO OBDOBJE OD 1928 do 1942

Občutek osebne osamljenosti okrog 1927 je Nazor najdosledneje izrazil v Šarku, romanu o sebi in svojem psu. To so bila zadnja leta življenja v Crikvenici, del življenja, ki je bilo bolj prazno kot kdaj koli prej. Iz Crikvenice se je 1931 preselil v Zagreb, kjer je bil do 1936 vršilec dolžnosti upravitelja Otroške sirotišnice. Nekaj časa je bil direktor gimnazije in na tem položaju so ga 1933 upokojili.

Leta 1930 so mu začela izhajati Izbrana dela, ki jih Nazor za to izdajo vidno popravlja ali spreminja in vsaki knjigi piše komentar: kaj je vse motiviralo njihov nastanek. Nazor je v tem času gmotno trden, prizadevajo ga pa bolezni, posebno revmatizem noge, zato se dvakrat zdravi v zdravilišču Topusko. Med zdravljenjem leta 1933 je napisal in istega leta objavil Topuske elegije, pesmi klasičnega izraza, pisane v distihih in prežete z jedko komiko. Okrog 1930 veliko bere Goetheja, tako da sta zbirki Pesem o bratu Bogatinu in sestri Siromaščini (1931) in Topuske elegije (1933) pod vplivom Goethejevega dela. V zbirki Pesmi o bratu Bogatinu in sestri Siromaščini si Nazor prizadeva biti realno socialen, kakršna je v tem času levo usmerjena književnost, toda motivika in stilska obdelava kažejo na Goethejevega Fausta ali na znano kratko pesem *Warum gabst du uns die tiefen Blicke* (Zakaj si nam dal globoke poglede), ki je kakor Faust zasnovana na fenomenu razklanosti med ljudmi in v samem človeku. Topuske elegije so pod vplivom Goethejevih *Römische Elegien* (Rimskih elegij), po komiki so pa bližje Goethejevim epodam, kakršna je npr. *Anakreons Grab* (Anakreontov grob). V teh zbirkah, kakor tudi pozneje v zbirkah do zbirke *Pesmi partizanke* (1943—44), se pesnik v prvi vrsti ukvarja z obliko, tako da namesto poezije nastaja poetika. Tudi sam je dvomil o vrednosti svojega pisanja. Imel se je bolj za uradnika kot za ustvarjalca. Njegova prejšnja duhovna naravnost je vidno omajana in ne čuti več prejšnje trdnosti; težko razlikuje koristno od slabega, reakcionarno od naprednega. V tako skaljeni, vznemirjeni naravnosti je doživljal znane petomajske volitve 1935, ko je javno glasoval za monarhistično vlado Bogoljuba Jevtića, ne pa za napredno opozicijo, kar so od njega tudi pričakovali. Takoj je spoznal svojo zmoto, toda prepozno. Zameril se je vsem, ki so takrat predstavljali opozicijo (od zagriženih klerikalcev do najnaprednejše osebnosti kulturnega življenja Miroslava Krleže). Tedaj je Nazor odpotoval v Grčijo in iz Grčije v Egipt. Na potovanju sestavlja krajše žalostinke ob stiku z mediteranskim svetom, ki ga je v mladosti tako navduševal. Proti koncu 1935 se je vrnil v Zagreb, ki mu greha še ni odpustil, in Nazor se je vrnil na svoj rodni otok Brač, v Luko Bobovišće, kjer je urejeval zapuščeno hišo staršev, zgradil je stolp in skromen tempelj. Napisal je daljšo antologijsko pesem v svobodnih ritmičnih stihih *Noč na stolpu* (1937), v kateri je opeval svoje sedanje stanje kot elegijo, namesto ditiramba, ki si ga je obetal. Začel je pisati roman *Pastir Loda*, ki pomeni povzetek pesnikovih življenjskih izkušenj in

pogledov (nesmrtni braški satir, simbol življenjske neminljivosti, hodi skozi antiko, srednji vek, čas renesančnih ljudskih vstaj in skozi novo dobo; tretji del Kurir Loda se zaključuje s smrtjo pesnika Ivana Gorana Kovačića, tj. s časom NOB). Proti koncu 1937 se je Nazor vrnil v Zagreb. Kmalu zatem je objavil roman Pastir Loda (1938—39). V Zagrebu je živel osamljeno, pisal je pesmi, ki jih prevevajo slutnje nove vojne. Prav tako je pisal pesmi in povesti o Zagrebu, tematike se je loteval na realističen, skorajda verističen način. V zbirki Zagrebške novele (1942) je prikazal tipe, ki jih je pretežno spoznal, ko je služboval v Otroški sirotišnici (nesrečne dečke, sleparje, berače). Od 1939 do 1942 je veliko prevajal francoske in italijanske pesnike, prav tako je prevajal hrvatske pesnike v italijanski jezik.

Leta 1940 se je spoprijateljil z mladim pesnikom Ivanom Goranom Kovačićem, in to je bilo edino močnejše prijateljstvo, ki ga je Nazor v življenju občutil, prijateljstvo, ki je v partizanskih letih preraslo v očetovsko skrb in nepremagljivo žalost za Goranom, ki je v NOB padel.

Pred odhodom v partizane je napisal sonet Hrvatski jezik, ki v miniaturi povzema pesnikovo življenje in delo. Življenje in ustvarjalno delo je povezoval z usodo svojega naroda in njegovega jezika kot glavnega izraznega sredstva in cilja, za katerega se je treba zdaj boriti. Tako se je Nazor na stara leta vrnil v svojo mladost, k virom, ponovno je kakor ptič feniks iz pepela oživel in prešel v Delo, ker mu poezija prinaša prerojenje.

USTVARJALNO OBDOBJE OD 1942 DO SMRTI

Medtem ko je potekalo prvo ustvarjalno obdobje v znamenju dinamične življenjskosti s poudarkom na odporu Dobrega proti Zlu, je bilo drugo obdobje precej v znamenju statičnosti, ko je Nazor v kvantiteti napisanih del ustvaril samo nekaj uspešnejših pesmi, tretje obdobje, realistično-simboliistično, pa je v znamenju oživljanja prvega obdobja. Že v letu 1942 je to oživljanje dovolj očitno, toda ustvarjalno je najintenzivnejše od trenutka, ko je pesnik stopil v majhen čolnič na reki Kolpi (pesem Čamac na Kupi — Čoln na Kolpi, napisana ob koncu 1942), ki ga je skupaj z Ivanom Goranom Kovačićem odpeljal v partizane na osvobojeno ozemlje, do junija 1943, ko je bil izvoljen za predsednika ZAVNOH. Čeprav je imel 67 let, se je Nazor naenkrat telesno in duhovno prerodil. Nekdanja programska potreba boja Dobrega proti Zlu je zdaj postala povsem realna in hkrati neizbežna. Nazorjev duh se ne postavlja v vlogo agitatorja, temveč prevzame vlogo neposrednega borca, ki smelo korači skozi vse težave boja (četrti in peti sovražnikova ofenziva), nenehno je v dotiku s smrtjo, ki ga je na srečo obšla. V poslednjih med boji in marši Nazor v stihu in prozi zapisuje doživljanje teh usodnih dogodkov (ko gre za biti ali ne biti naših narodov in njihovih jezikov, čemur je Nazor posvečal svoje delo). Do junija 1943 je nastal niz pesmi zbirke Pesmi partizanke in dnevnik S partizani. Nazor pri tem ni toliko zaposlen z obliko kot prej. Oblika mu nastaja sama od sebe, po logiki vojne realnosti, tako kot ta realnost odseva v pesnikovem duhu. Pesmi so pisane v vezani obliki ali v svobodnih ritmičnih stihih, toda čeprav so grajene na principih klasične verzifikacije, je njihova klasičnost razumljiva in sprejemljiva že ob prvem stiku z njimi. Te pesmi so inspirativno sugestivne in na bralca ali poslušalca delujejo tako močno, da v to, o čemer pesnik

govori, v njegovo pesniško izpoved-sporočilo, brezpogojno zaupa, in tako zaupanje v pesnika postane bračvevo ali poslušalčevo osebno prepričanje. Nazorjeva poezija je imela silno pomembno vlogo v NOB. Razvila je zavest o tem, v kakšnem trenutku živimo in da se je zanj potrebno boriti (pesmi Čoln na Kolpi, Bogata smrt, Slova na kamenu — Besede na kamnu, Pozna obletnica, Prst, Titov »Naprej«, Na Vučevu idr.).

V tak obstoječi vojni položaj postavlja pesnik sebe s svojimi človeškimi vrlinami in napakami. Razlaga svoje sodelovanje v vrstah NOB kot dejanje spoznanja in zveličanja. Občuti, da je od Besede prešel na Delo, tako kot na tako delo spoznavno prehaja ljudstvo, ki se je v usodnih dneh postavilo v vlogo rešitelja svojega obstoja. Obstaja cilj Odrešenja, in ta cilj vodi bolne in obnemogle borce, ki na zapoved oživijo in se okrepijo, da kot obujeni od mrtvih postanejo sposobni za akcijo (Na Vučevu, Titov »Naprej«).

Nazorjev duh in telo, manifestirana v pesmi in v partizanskem dnevniku, doživljata ustvarjalno preropenje. Toda telo ima svoje neizbežne meje, najsi je še tako žilavo. Od srede 1943 ustvarjalna moč polagoma upada. Nazor začne vidneje bolehati, poleg tega pa opravlja politično dolžnost predsednika ZAVNOH. Njegov prisebni duh je občutil, da je vlogo svojega pesniškega poslanstva odigral (Župančič: Veš, poet, svoj dolg?). To je tudi čas, ko je fašizem kot Zlo v glavnem izrabil svoje moči (bitka pri Stalingradu idr.) in ga le še čaka neizbežen propad. Ko je spremljal nadaljnje vojne spopade, je Nazor občutil zadovoljstvo. To zadovoljstvo ga spremlja tudi leta 1944, ko zbolí, zaradi česar so ga za nekaj časa premestili v Italijo v partizansko bolnišnico pri Bariju. Občutek osebnega zadovoljstva mu pomaga pri zdravljenju, tako da je hitro ozdravel in odšel na otok Vis, kjer je bil takrat vrhovni štab. Zatem je bil v Splitu, iz Splita pa je odšel v Zagreb, kjer so ga 1946 izvolili za predsednika prezidija sabora NRH. To dolžnost je opravljal do smrti 19. 6. 1949.

Po 1944 se je Nazor poleg opravljanja visokih političnih dolžnosti ukvarjal tudi z literarnim delom. Toda to delo, kot je znano, nima ustvarjalne moči iz prvih mesecev partizanskega življenja. V novi stvarnosti je imel Nazor vrsto bleščečih govorov. Prizadeval si je, da bi v družbeno prakso vnesel zdravo idejnost, ki jo je izražal v svojih delih. Reagiralo je tudi na razne politične pojave, zaposlen pa je bil tudi z zadnjimi redakcijami svojih že objavljenih in novih, še neobjavljenih knjig (pesmi, proze, literarnih razprav, dnevnikov, otroške in mladinske književnosti itd.), ki so mu v času od 1945 do 1950 izhajale v 15 obsežnih zvezkih.

Prev. Pavle Vozlič